

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ЧАСТИНИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У статті розглядається проблема теорії економічної безпеки як складової частини господарського права. В процесі дослідження автор розкриває поняття суб'єкта, об'єкта та методів економічної безпеки. Встановлюються теоретичні основи щодо дотримання умов забезпечення економічної безпеки як невід'ємної умови сталого розвитку суспільства.

Ключові слова: економічна безпека, предмет економічної безпеки, об'єкт економічної безпеки, суб'єкти забезпечення економічної безпеки, загрози економічній безпеці, інституціональний характер економічної безпеки.

Постановка проблеми та її актуальність.

У період кардинальних економічних перетворень, коли створюється потужний недержавний сектор економіки, дуже важливо, щоб приватні підприємницькі структури дбали не лише про власні інтереси і безпеку, як це спостерігається нині, а й враховували інтереси держави і суспільства та сприяли забезпеченню економічної безпеки України. Адже коли, наприклад, валютні кошти вітчизняних комерційних структур осідають в іноземних банках, змінюючи економічний потенціал іноземних країн, вони підривають його в Україні. Фінансове знекровлення власної країни веде до зменшення рівня її обороноздатності, неспроможності соціально захистити вразливі верстви населення, розвивати науку, освіту, культуру і, врешті-решт, може призвести до втрати самої державності. Держава повинна вживати всіх необхідних заходів для нейтралізації подібних загроз своїй економічній безпеці.

Не виключається й участь громадян та їх об'єднань у підтримці економічної безпеки. Більше того, такі дії повинні всіляко заохочуватися державою. Однак, активна участь громадянина у забезпеченні економічної безпеки неможлива без усвідомлення ним важливості цієї державної справи і прояву активної життєвої позиції. Конституція України чітко зазначає, що поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності України забезпечення її економічної безпеки є найважливішою функцією держави і справою всього українського народу.

На сьогодні актуальність проблеми економічної безпеки зумовлена зростанням ролі і значення правоохоронного забезпечення економічної безпеки. За умов масштабної криміналізації економіки, коли на її стан впливають організована злочинність і корупція, що опанували різноманітними механізмами впливу на прийняття багатьох державних рішень, можливості зміни економічної політики і практики, розроблення стратегії економічної безпеки значною мірою залежить від здатності держави, її правоохоронної системи докорінно змінити кримінальну ситуацію в економіці.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблему економічної безпеки як елементу правового поля приділяли увагу багато вчених-юристів, серед яких ми можемо виділити таких, як В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, М. І. Ануфрієв, І. В. Арістова, О. М. Бандурка, О. О. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, І. Л. Бородін, І. С. Братков, В. М. Гарашук, І. П. Голосніченко, В. Л. Грохольський, Є. В. Додін, В. О. Заросило, Р. А. Калюжний, С. В. Ківалов, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, С. Ф. Константинов, В. В. Конопльов, О. В. Копан, Б. А. Кормич, М. В. Корнієнко, О. В. Кузьменко, В. І. Курило, М. Н. Курко, В. Я. Настюк, В. А. Ліпкан, О. А. Мартиненко, О. А. Музика-Стефанчук, В. І. Олефір, О. І. Остапенко, В. П. Петков, А. М. Подоляка, Т. О. Проценко, Л. А. Савченко, А. А. Стародубцев, М. М. Тищенко, В. К. Шкарупа, І. М. Шопіна, Х. П. Ярмакі, О. Н. Ярмиш та ін.

Але головний аспект проблеми економічної безпеки, а саме теорія і прикладні засади економічної безпеки, у правовому полі залишилися розкритими лише частково.

Метою статті є встановлення теоретичної та прикладної бази досліджень проблем забезпечення економічної безпеки як невід'ємної частини господарського права.

Виклад основного матеріалу. Поняття «економічна безпека» є відносно новим в українській термінології, хоча воно досить поширене і давно використовується у практичній діяльності на Заході. Проблема економічної безпеки вперше постала в 30-х роках минулого століття на території США. Актуальність цього питання була обумовлена тогочасною потужною світовою кризою і необхідністю напрацювання заходів швидкого реагування на загрози такого масштабу в рамках національної економіки [1, с. 67].

В економічній сфері Радянського Союзу проблеми економічної безпеки розглядалися переважно з погляду зовнішньоекономічної діяльності або економічної злочинності. Відповідно до визначення, яке подає політологічний енциклопедичний словник, економічна безпека – це стан, в якому народ може суверенно, без втручання і тиску ззовні визначати шляхи і форми свого економічного розвитку. Слід зазначити, що в цьому визначенні фактично розглядається лише зовнішній бік поняття – незалежність. Існують підходи, які трактують економічну безпеку як забезпечення здатності до виживання країни у випадку стихійних і екологічних лих або за умов національних і світових економічних катастроф. За таких підходів питання економічної безпеки трактується однобічно, тобто її існування пов'язують лише із впливом зовнішніх факторів. Водночас внутрішні чинники, які також суттєво впливають на економічний потенціал, глибоко не досліджуються. Однак, руйнівний вплив внутрішніх факторів на всі сфери народного господарства виявився більш масштабним і довгостроковим, ніж вплив зовнішніх та міжнародних факторів.

Характеризуючи специфіку, виявляючи сутнісні характеристики економічної безпеки, передусім варто акцентувати увагу на її «включеності» у загальну систему національної безпеки. Національна безпека вбирає в себе всю сукупність превентивних заходів економічного, технологічного, військово-політичного, правоохо-

ронного, дипломатичного та іншого характеру, що розроблені стосовно тих чи тих загроз, як з урахуванням поточного часу, так і в розрахунок на перспективу [2, с. 45].

Визначаємо, що проблема економічної безпеки має міждисциплінарний характер та може розглядатись у різних аспектах: національної безпеки, системи економіки країни, юридичної складової діяльності держави.

Теорія економічної безпеки як елементу господарського права – це визначення місця і ролі господарських відносин у системі економічної безпеки з урахуванням чинних нормативних актів у галузі господарського права та встановлення механізмів забезпечення економічної безпеки за допомогою правових механізмів. У теорію економічної безпеки як елементу господарського права входять такі категорії як: об'єкти, суб'єкти, предмет регулювання, механізм забезпечення економічної безпеки за допомогою правових механізмів.

Об'єктами економічної безпеки виступають як економічна система загалом, так і її різні складові: природні багатства, виробничі й невиробничі фонди, нерухомість, фінансові ресурси, господарські структури, сім'я, окрема особистість тощо.

Суб'єктами економічної безпеки виступають держава та її інститути (міністерства, відомства, податкові й митні органи, біржі, фонди і страхові компанії), а також підприємства, установи й організації як державного, так і приватного сектора економіки.

Економічній безпеці притаманний інтегральний характер, оскільки вона є результатом спільних зусиль нації, що проявляється через дії всіх гілок влади на всіх рівнях (від всеукраїнського до місцевого), наявних у державі сил і засобів, об'єднань громадян та окремих осіб.

На сьогодні існують певні протиріччя між окремим громадянином та державою у сфері забезпечення ними своєї економічної безпеки. Адже держава виступає лише гарантом економічної безпеки своїх громадян, але й сама може бути для них джерелом загроз (знецінення грошових заощаджень, затримки з виплатою заробітної плати та інших соціальних виплат, непромірні податки тощо). Коли держава створює для своїх громадян загрозу, що значно перевищує ту небезпеку, від якої вона їх захищає, то така держава навряд чи викликатиме у громадян

повагу. Більше того, вона не зможе бути виразником національних економічних інтересів.

Предметом державної діяльності у сфері економічної безпеки є таке: моніторинг факторів, що підривають стійкість соціально економічної системи держави у короткостроковій та довгостроковій перспективі, тобто виявлення і прогнозування загроз; розроблення конкретних заходів, реалізацій економічної політики та інституціональних перетворень, що усувають або пом'якшують шкідливий вплив виявлених факторів і загроз у рамках єдиної програми економічних реформ країни.

Необхідним елементом державної діяльності є державно-правовий захист економіки – обгрунтована на пізнанні законів суспільного розвитку структурно-інтегрована система заходів, які вживаються компетентними державами органами для охорони інтересів суб'єктів економічної діяльності й забезпечення розвитку ринкової економіки.

Об'єктом державно-правового захисту виступають відносини суб'єктів економічної діяльності, що виникають у процесі реалізації ними своїх законних прав, з урахуванням покладених на них обов'язків – законними шляхами сприяти послідовному розвитку соціальної та інших галузей життєдіяльності громадян України під час інтеграції країни у світову економічну систему.

Аналіз напрямів державно-правового захисту економічної діяльності доводить їхню багатоаспектність, залежно від функцій суб'єктів. При цьому ефективність діяльності зазначених суб'єктів багато в чому залежить від знання ними об'єкта докладання своїх зусиль. Саме тому для підрозділів правоохоронних органів, основним напрямом діяльності яких є боротьба з економічною злочинністю, актуальним є аналіз оперативно-розшукової характеристики злочинів, що мають місце у сфері економіки.

Розгляд сутності державно-правового захисту економічної діяльності буде однобічним без аналізу її діяльної сторони, тобто забезпечення виконання правових розпоряджень. Незважаючи на удаваний стихійний характер ринку, ефективність економічної діяльності безпосередньо пов'язана із законністю і дисципліною при її здійсненні. Дотримання законності у сфері економіки слід розуміти як однакове розуміння і точне виконання положень законів усіма суб'єктами економічної діяльності. Необхідно

також керуватися тим, що далеко не всі сторони економічного життя регулюються законами, і найчастіше суб'єкти економічної діяльності, вступаючи у відносини між собою, визначають їхній порядок за взаємною згодою або в однобічному порядку [3, с. 89]. Крім розуміння і виконання положень законів, до змісту законності, вважаємо, має входити і можливість (здатність) реалізації суб'єктами своїх законних прав.

До головних умов невиконання положень законів належать: а) відсутність механізму реалізації положень закону; б) суперечність закону традиційно усталеним нормам життя; в) відсутність контролю з боку владних структур; г) існування відомчої практики інструктивного тлумачення положень закону, за якого найчастіше приховується або перекручується головна суть; д) навмисне (або через незнання) невиконання законів тощо.

Перший етап забезпечення законності в економічній сфері діяльності пов'язують зі своєчасним доведенням положень законів до суб'єктів. Зазначимо, що розмаїття прийнятих законів і, власне кажучи, відсутність надійних інформаційних каналів доведення їх до виконавців, не акцентуючи уваги на необхідності коментування, нерідко призводять до того, що суб'єкти самі змушені шукати нормативні акти. Наголошено, що обов'язок інформаційного забезпечення суб'єктів економічної діяльності покладено на органи виконавчої влади, оскільки саме вони відповідають за стан дотримання законності на місцях.

Рівень законності в економічній діяльності багато в чому залежить від правосвідомості суб'єктів, а це потребує необхідного обсягу юридичних знань, що дають змогу здійснювати усвідомлені юридичні дії у господарських та інших операцій.

Значення державно-правового захисту економічної діяльності у перехідний період полягає в об'єктивній необхідності більш глибокого втручання держави в економіку, ніж це потрібно у розвинутій економічній системі. Ця необхідність поступово зменшується у процесі розвитку економіки, формування правової держави і, відповідно, поліпшення соціальної сфери, зміні економіко-правового світогляду суб'єктів економічної діяльності.

У широкому розумінні економічна безпека – це такий стан країни, коли забезпечується захищеність її економічних інтересів. Тобто зміст

економічної безпеки – це інтереси виробництва, бізнесу, торгівлі, фінансової та іншої господарської діяльності. Стосовно внутрішнього стану вихідним економічним інтересом нації є економічна стабільність, що проявляється у виробничому зростанні, підвищенні національного доходу, ефективній фінансовій системі тощо. Зовнішні інтереси щодо безпеки країни полягають у виключенні економічної експансії з боку інших держав і забезпеченні незалежності у міжнародних відносинах.

Система економічної безпеки забезпечує країні: по-перше, можливість самостійно, без якогось-небудь значущого зовнішнього впливу визначати і проводити внутрішню політику в економічній та інших сферах; по-друге, здатність активно впливати на процеси у світі, що стосуються національних інтересів країни; по-третє, запобігати масштабним внутрішнім конфліктам, здатним призвести до зміни демократичного політичного ладу.

Водночас проблема забезпечення економічної безпеки багатомірна і багатоаспектна. На особливу увагу заслуговують питання криміналізації життєво важливих сфер економіки. Результати кримінологічних досліджень свідчать про високий ступінь проникнення злочинності у сферу суспільно-економічних відносин. Економічна злочинність досягла такого рівня, що є реальною загрозою національній безпеці. Це один із наслідків втрати контролю над виконанням законів у країні. Тому особливою гостроти набувають проблеми організації правоохоронної діяльності у сфері забезпечення економічної безпеки [4, с. 23].

За умов системної кризи повинна бути вироблена адекватна сучасному стану розвитку суспільства державна правоохоронна політика, а також відповідні засоби і форми правоохоронної діяльності. Очевидно, що ці заходи мають бути складовими ланками загального ланцюга посилення регулятивної ролі держави.

Сутність економічної безпеки полягає у забезпеченні економічного розвитку України з метою задоволення соціальних і економічних потреб громадян при оптимальних витратах праці та природоохоронному використанні сировинних ресурсів і навколишнього середовища.

Таким чином, можна дати таку дефініцію: економічна безпека – це система забезпечення стійкості національної економіки, що зберігає

свою цілісність і здатність до саморозвитку, незважаючи на несприятливі зовнішні і внутрішні загрози.

Для більш глибокого розуміння сутності економічної безпеки важливо усвідомити її зв'язок з поняттям «розвиток» та «стійкість».

Розвиток – один із компонентів економічної безпеки. Якщо економіка не розвивається, різко скорочується можливість виживання, можливість опору і пристосованості до внутрішніх і зовнішніх загроз. Розвиток економічної системи зазвичай пов'язується з економічним зростанням, а його темпи розглядаються як характеристики цього зростання. При спаді показників говорять не стільки про негативне економічне зростання, скільки про деградацію економічної системи.

Акцент на стійкість не випадковий. Адже саме стійкість економічної системи пов'язана з її здатністю зберігати динамічну рівновагу, успішно адаптуватися за допомогою політичних, правових та інших механізмів до умов, що змінюються, зокрема ефективно долати кризові явища.

Стойкість – найважливіша характеристика економіки як єдиної системи. Стойкість економіки відображає міцність і надійність її елементів, вертикальних і горизонтальних зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішні та зовнішні «навантаження». Якщо система втрачає стійкість, то говорять про її руйнування, катастрофу.

Таким чином, можна зробити **висновок**, що економічна безпека підтримується як виключно економічними методами, так і засобами неекономічного характеру: політичними, військовими та іншими, включаючи захист державних таємниць. Крім того, економічне оцінювання наслідків загроз безпеки у будь-яких сферах, як правило, забезпечує універсальний підхід, даючи можливість кількісно оцінити збитки, і на цій основі визначити систему пріоритетів.

Література

1. *Економічна безпека України: внутрішні та зовнішні чинники: навч. посіб.* / С. Д. Гелей, М. Д. Лесечко, Я. Й. Малик та ін. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 256 с.

2. *Коваленко В. В.* Профілактика економічної злочинності в Україні: концептуальні засади, організаційно-правові основи, проблеми управ-

ління / В. В. Коваленко. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. – 420 с.

3. Прохожев А. А. Национальная безопасность: основы теории / А. А. Прохожев. – М.: Изд-во РАГС, 1995. – 344 с.

4. Кремень В. Г. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення / В. Г. Кремень, І. Ф. Бінько, С. І. Головащенко. – К.: МАУП, 1998. – 92 с.

Д. А. Беззубов

Теоретические основы экономической безопасности как части хозяйственного права Украины

В статье рассматривается проблема теории экономической безопасности как составной части права. В процессе исследования автор раскрывает понятие субъекта, объекта и методов экономической безопасности. Устанавливаются теоретические основы по соблюдению условий обеспечения экономической безопасности как неотъемлемого условия устойчивого развития общества.

Ключевые слова: экономическая безопасность, предмет экономической безопасности, объект экономической безопасности, субъекты обеспечения экономической безопасности, угрозы экономической безопасности, институциональный характер экономической безопасности.

D. Bezzubov

Theoretical foundations of economic security as part of the economic law of Ukraine

The problem of the theory of economic security as part of commercial law. The study author reveals the concept of subject, object and methods of economic security. We establish theoretical basis regarding compliance with the economic security as an essential condition for sustainable development.

Key words: economic security, economic security object, the object of economic security, subjects of economic security, threats to economic security, institutional character of economic security.